

ЛІНГВОДИДАКТИЧНА СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ СЛОВНИКА ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті визначено лінгводидактичну сутність процесу розвитку словника дітей дошкільного віку; схарактеризовано основні елементи лінгводидактичної системи, до яких відносимо: мету, зміст, принципи, засоби, форми, методи та прийоми стосовно різних моделей навчання (пояснювально-ілюстративної, проблемної, розвивальної, особистісно орієнтованої), педагогічні умови.

Ключові слова: розвиток словника дітей дошкільного віку, принципи, засоби, форми, методи, прийоми.

Актуальність проблеми. Рівень науково-педагогічного осмислення проблеми розвитку словника старших дошкільників, науково-теоретичних засад, що зумовлюють логіку та методи пізнання цього феномена, вимагає чіткості в окресленні методологічної бази започаткованого дослідження. Філософсько-методологічними засадами вивчення сутності досліджуваної проблеми виступили принципи та закони діалектики: принцип зв'язку та принцип розвитку, закон переходу кількісних змін у якісні, єдності та боротьби протилежностей. Саме науково-теоретичний аналіз явищ педагогічної дійсності щодо проблеми розвитку словника дозволяє довести їх органічний взаємозв'язок, взаємозалежність та взаємозумовленість. Розвиток у його діалектичному смислі передбачає зв'язок і здійснюється як рух органічно єдиної різноманітності об'єктів, пов'язаних між собою низкою чинників (Г. Заїченко, І. Кальний, В. Сагатовський).

Процес розвитку словника наявно відображає дієвість діалектичного закону про єдність і боротьбу протилежностей, що пояснює причини руху до присвоєння дитиною словникового багатства свого народу та ті суперечності, що виникають на цьому шляху.

Другий закон діалектики – перехід кількісних змін у якісні – фундаменталізує для педагогічної науки такий постулат: зміна якості об'єкту чи процесу педагогічної дійсності відбувається тоді, коли накопичення кількісних змін досягає певної межі. Принципового значення набуває категорія “стрибок”, який у педагогічній практиці може бути як швидким, так і поступовим. Важливість закону переходу кількісних змін у якісні важко переоцінити для психолого-педагогічної науки, оскільки тільки у ході наполегливого щоденного багатостороннього впливу на дитину можливо досягти позитивної динаміки розвитку її особистісних якостей і компетентностей (В. Андрущенко, М. Бердяєв, І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, С. Максименко, Н. Ничкало, Г. Сагач, С. Сисоєва).

Ступінь розробленості проблеми. Проблема розвитку словника дітей досліджувалась ученими в різноманітних аспектах: етапність засвоєння слова як сигналу в контексті взаємодії сигнальних систем дійсності (І. Горелов, Н. Данилова, М. Кольцова, І. Павлов, К. Сєдов); фонетичні, лексичні та граматичні особливості дитячого мовлення на початкових етапах розвитку (О. Гвоздєв, К. Крутій, Н. Рибніков, Т. Ушакова, С. Цейтлін, О. Шахнарович, Н. Швачкін, Н. Юр'єва); збагачення словника дітей раннього віку (Ю. Аркін, В. Гербова, Г. Ляміна, Г. Розенгарт-Пупко); особливості становлення та розвитку словника дітей (В. Логінова, В. Коник, М. Коніна, В. Яшина); залежність розвитку мовлення від спільної з дорослим діяльності (М. Єлагіна, М. Лісіна, Н. Лепська, В. Ядешко); закономірності, принципи та методи розвитку мовлення дітей раннього віку (А. Богуш, К. Крутій, Г. Ляміна, Т. Науменко, Л. Олійник, Л. Павлова, О. Саприкіна, Л. Федоренко, Т. Юртайкіна).

Мета статті полягає в обґрунтуванні лінгводидактичної сутності процесу розвитку словника дітей дошкільного віку.

Основний зміст статті. Для визначення лінгводидактичної сутності процесу розвитку словника дітей дошкільного віку схарактеризуємо основні елементи

лінгводидактичної системи, до яких відносимо: мету, зміст, принципи, засоби, форми, методи та прийоми стосовно різних моделей навчання (пояснювально-ілюстративної, проблемної, розвивальної, особистісно орієнтованої), педагогічні умови.

Мету та зміст розвитку словника в контексті загальної концепції мовленнєвої роботи зафіксовано в програмних документах і полягають у збагаченні, уточненні й активізації словника. На кожному з етапів раннього та дошкільного дитинства мета конкретизується у вигляді завдань, представлених у відповідних розділах програми. Не переписуючи з названих програм навчальні та розвивальні завдання, зауважимо, що вони спрямовані на досягнення триєдиної мети розвитку словника. Чіткі вимоги висувуються, зокрема до рівня розвитку словника (Є. Соботович) [4]. У старшому дошкільному віці діти повинні оволодіти відповідним запасом лексичних засобів, щоб вміти за їх допомогою викласти ту чи іншу думку, передати інформацію й аргументувати ті чи інші положення. З іншого боку, відповідний рівень розвитку словника забезпечує вміння правильно розуміти викладені думки. У кожному з вікових періодів виділено пріоритети словникової роботи. Крім того у кожній віковій групі відбуваються певні ускладнення.

Найбільш ефективними методами та прийомами розвитку словника старших дошкільників є лексичні вправи, перегляд театралізованих вистав, читання художніх творів, ігри, сюжетно-рольові ігри, полілоги, діяльнісні групові проекти; засобами – художня література, театр, гра, спілкування з однолітками та дорослими. Означені методи, прийоми, засоби дозволяють реалізувати ключову ідею методики розвитку словника дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності (художньо-мовленнєва, навчально-мовленнєва, мовленнєво-ігрова), що полягає в багаторівневій організації словникової роботи на різних етапах навчання: занурення, орієнтації, диференціації, активного вживання.

Реалізація мети та змісту, про які йшлося вище, передбачає дотримання певних принципів як вихідних положень, що покликані визначити стратегію та тактику навчання. Серед науковців різних шкіл і напрямів ведуться нескінченні дискусії стосовно сутності категорії “принцип”, що розуміється як закон явищ, виведений зі спостережень; постійно та послідовно вживаний метод, який поступово втрачає свою альтернативність і стає все більше і більше переважаючим варіантом або навіть єдиним варіантом дій, що зумовлює його перехід від стану методу до принципу.

Поняття принцип (лат. *principium*, греч. *αρχή*) – тлумачиться по-різному: те, що об’єднує думки; відома сукупність фактів; основна ідея, правило, вимога до діяльності, поведінки. Дидактичні принципи визначають як основні положення, що зумовлюють організаційні форми та методи навчального процесу відповідно до його загальних цілей і закономірностей. У принципах навчання виражаються нормативні основи навчання, взятого в його конкретно-історичному вигляді (М. Данилова) [2]. Виступаючи як категорія дидактики, принципи навчання характеризують способи використання законів і закономірностей відповідно до намічених цілей.

Принцип навчання, за визначенням В. Загвязинського, – це інструментальне, подане в категоріях діяльності вираження педагогічної концепції. Це – знання про сутність, зміст, структуру навчання, його закони та закономірності, виражені у вигляді норм діяльності, регулятивів для практики; вихідне положення теорії навчання, що впливає з його закономірностей, окреслює загальне спрямування навчального процесу, вимоги до його змісту, методики й організації. У теоретичному плані – це висновок із теорії, не вихідний пункт дослідження, а його підсумковий результат [3].

Л. Федоренко визначає принципи методики навчання мови як такі теоретичні положення, що, за умови реалізації у практиці навчання, допомагають передбачити результати навчання; правила організації штучного мовленнєвого середовища, яке дає можливість передбачити розвивальний потенціал (розвивальні можливості) певного мовленнєвого середовища. Водночас, за словами автора, це правила практичної роботи вчителя-методиста, що впливають із закономірностей засвоєння мовлення. Якщо закономірність – це констатація об’єктивно існуючої залежності між результатом

мовленнєвого розвитку дитини й удосконалення її мовленнєвотворчої системи, то принципи методики – це формування правил (вимог), яких потрібен дотримуватися, за якими має діяти педагог-методист, щоб забезпечити розвиток будь-якого органа мовленнєвотворчої системи того, кого навчають. Як справедливо стверджує Л. Федоренко, за умови встановлення принципів навчання, що впливають із закономірностей засвоєння мовлення, дається вказівка, як потрібно діяти в ході навчання, щоб усі конкретні практичні дії не тільки не порушували закономірного процесу засвоєння мовлення, а й сприяли його правильному (природному) перебігу, адже саме це дасть змогу передбачити та досягти певних результатів. Л. Федоренко виділяє такі принципи методики навчання мови: принцип уваги до матерії мови, принцип розуміння мовних значень, принцип оцінки виразності мовлення, принцип розвитку чуття мови, принцип координації усного й писемного мовлення [5].

За класифікацією А. Богуш, методичні принципи дошкільної лінгводидактики мають враховувати загальнопедагогічні принципи: єдності освітнього процесу з життям; доступності навчання; усвідомленості, послідовності та систематичності навчання; науковості навчання; наочності; розвивального навчання; виховного навчання; гуманізації педагогічного процесу; творчої активності; колективного характеру навчання; партнерства та спільних проєктів; урахування індивідуальних особливостей дітей; радісного навчання. Серед методичних принципів дошкільної лінгводидактики академік А. Богуш, слідом за Л. Федоренко та на основі узагальнення наукових досліджень, виокремлює *загальнометодичні принципи* (розуміння мовних значень (співвіднесення слова з відповідним реальним предметом); розвитку чуття мови (практичне засвоєння норм рідної мови відповідно до орфоепічних вимог, вільне користування ними); поступового прискорення темпів збагачення мовлення, словника (поступове ускладнення змісту, методів і прийомів навчання мови, збагачення словника відповідно до зростаючих можливостей дітей щодо пізнання світу, розвитку розумової діяльності, від групи до групи) та *частковометодичні принципи* (забезпечення активної мовленнєвої практики; принцип розв'язання в єдності всіх завдань словникової роботи на кожному занятті та в процесі організації життєдіяльності дітей; забезпечення впливу художньої літератури на мовленнєвий, у тому числі лексичний, розвиток дошкільнят; принцип взаємозв'язку мови, мислення та мовлення). До спеціальних принципів словникової роботи автори, досліджуючи окремі аспекти цієї багатогранної проблеми, відносять: принцип єдності розвитку словника зі сприйманням, мисленням, принцип опертя на вже наявний словник дітей під час введення нових слів; взаємозв'язку видів діяльності (С. Макаренко); тематичний принцип організації словникової роботи (К. Крутий); зв'язку лексичної роботи з емоційною сферою (Н. Гавриш, Л. Кулибчук, Ю. Руденко); занурення в активну пізнавальну діяльність; принцип тлумачення змісту слова (А. Богуш).

Традиційний підхід до визначення принципів організації лексичної роботи спостерігається в дослідженнях Н. Родіної, В. Ядешко, В. Яшиної, які пропонували інтегрувати роботу з розвитку словника в різні види дитячої діяльності, що відповідало природі дитини. З-поміж принципів організації лексичної роботи виділено: єдність розвитку словника з розвитком сприйняття, уявлень, мислення; опора на активне та дієве пізнання довкілля; зв'язок змісту словникової роботи з можливостями пізнання довкілля, що постійно розвиваються; мисленевою діяльністю дітей; розв'язання всіх завдань словникової роботи у взаємозв'язку між собою і з формуванням граматичної та фонетичної сторони мовлення, з розвитком зв'язного мовлення; семантизація лексики (розкриття значень нових слів, уточнення та розширення значень уже відомих слів у певному контексті, через зіставлення, добір синонімів, словотлумачення (М. Коніна, В. Логінова).

Започатковуючи дослідження, ми керувались такими принципами організації лексичної роботи: принцип актуалізації словника на основі встановлення логічних зв'язків; принцип урахування характеру мовленнєвого середовища; принцип єдності інтелектуальної та мовленнєвої активності як умови збагачення словникового запасу; принцип

багатоваріантності; принцип розвитку словника як засобу самовираження. Розглянемо їх детальніше.

Принцип актуалізації словника на основі встановлення логічних зв'язків. Актуалізація – здійснення, перехід зі стану можливості в стан дійсності; дія, спрямована на пристосування будь-чого до умов певної ситуації; абсолютизація принципу діяльності й ототожнення реальності з активністю суб'єкта; реалізація можливостей мовних одиниць відповідно до стилістичної мети спілкування: семантико-стилістичне наголошення, змістове виокремлення мовних одиниць за несподіваними мовними зв'язками. Актуалізація словника на основі встановлення логічних зв'язків передбачає відтворення індивідуального досвіду, який може бути представлений думками, уявленнями, рухами, емоційними станами.

Принцип урахування характеру середовища зумовлений тим, що взаємодія дитини в просторово-предметному культурно-мовленнєвому середовищі з його “речовими елементами” та однолітками сприяло становленню досвіду дитячого мовленнєвого спілкування, розвитку ініціативності в установленні мовленнєвого контакту, активізації словника, самостійному та вільному виборі суб'єкта та квазісуб'єкта спілкування. Урахування означеного принципу забезпечує відкритість середовища дитині та дитини навколишньому, що знайшло вираження в збільшенні кількості спонтанних мовленнєвих контактів між однолітками, що виникають за ініціативою самих дітей.

Принцип єдності інтелектуальної та мовленнєвої активності як тла, умови для розвитку словника зумовлений тим, що оволодіння мовою можливе лише за умов, якщо інтенсифікована навчальна діяльність кожної дитини, якщо кожен є активним учасником навчального процесу, якщо залучений до мовленнєвої й інших видів діяльності. При вивченні мови розвивають інтелектуальну та мовленнєву активність, які в сукупності забезпечують сприятливі умови для оволодіння мовою. Інтелектуальна активність досягається постановкою проблемних запитань, читанням змістовних текстів. Науковці (Л. Виготський, Н. Менчинська) вказують на необхідність розвитку пам'яті, мислення, сприймання, уваги, уяви дитини, адже їх рівень відбивається в запитаннях, судженнях, особливостях сприйняття та виконання завдань, змісті та формі ігор, характері спілкування з дорослими й однолітками.

Принцип розвитку словника як засобу самовираження пов'язаний із тим, що дитина не повторює репродуктивно слова за дорослим, а сама створює власні слова. Як частинка суспільства людина живе та формується як особистість у спілкуванні з іншими людьми. Оволодіваючи предметним світом, вступаючи в партнерські відносини з оточуючими людьми, дошкільник у спілкуванні та спільній діяльності пізнає світ. У процесі оволодіння мовленнєвими конструкціями відбувається становлення самосвідомості, здійснюється процес самоідентифікації, формується ставлення до світу і самого себе, що яскраво відображається в мовленнєвій компетенції дитини. Відкриття дошкільником себе світу засобом мови послідовно проходить декілька етапів, що хронологічно співпадають із віковими періодами розвитку. Термін “самовираження” “Великий тлумачний словник сучасної української мови” пояснює, як: “дія за значенням самовиражатися, розкривати своє “Я”, свою індивідуальність; виявляти ... свої думки, настрої, переконання” [1, с. 1098]. Процес самовираження допомагає людині комплексно подати себе та власну діяльність іншим людям, одержати від цього задоволення, пережити ситуацію успіху. Чинники, що позитивно впливають на розвиток творчого мовленнєвого самовираження, – це врахування індивідуальних властивостей дітей, адекватність у виборі методів, форм і засобів творчої діяльності, створення умов для свободи самовираження.

Принцип багатоваріантності потребує висунення й оцінки не одного рішення, а досить великої кількості альтернатив. Багатоваріантність – це “створення умов вибору та надання дитині шансу на успіх, стимулювання дошкільників до самостійного вибору й ухвалення відповідального рішення, забезпечення розвитку альтернативного та самостійного мислення”.

Цей принцип виявляється в тому, що одне й те саме завдання розв'язується по-різному. Так, робота зі словами здійснюється за допомогою зіставлення слів із метою з'ясування відмінностей для розмежування значень паронімів: суниця і землянка, срібний і сріблястий; пояснення значення через контекст; читання фрагменту висвітлює значення слів; дошкільники легше розуміють не лише їх пряме значення, але й доцільність вживання, сполучуваність, виразність; включення нового слова в контекст, складений самими дітьми. Кожне наступне завдання використовується як варіант попереднього. Це прийом активізації словника дошкільників. Отже, цей принцип реалізовано на другому етапі впровадження моделі збагачення словникового запасу старших дошкільників.

Принцип частотності враховується при формуванні активного та потенційного словників. До активного словника включаються всі слова, вислови, що діти засвоюють у процесі практичного оволодіння мовою на заняттях і поза ними. Потенційний словник складається з форм звертання, що вживаються дітьми для організації процесу спілкування, засвоєння яких дошкільниками відбувається поступово, інтуїтивно.

Висновки. Таким чином, організація словникової роботи базувалась на таких принципах: багатоваріантності; єдності інтелектуальної та мовленнєвої активності як умови розвитку словника; розвитку словника як засобу самовираження; актуалізації словника на основі встановлення логічних зв'язків; урахування характеру середовища. У педагогічній науці основні принципи та закони діалектики, які відображають істотні закономірності розвитку всього живого, слугують провідним методологічним орієнтиром для концептуально-теоретичної побудови моделі розвитку словника.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в систематизації технологій розвитку словника дітей різних вікових груп.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпень: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
2. Данилова Н. Н. Психофизиология: учебн. [для вузов] / Н. Н. Данилова. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 373 с.
3. Загвязинский В. И. Методология и методика дидактического исследования / В. И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1982. – С. 7–47.
4. Собонович Е. Ф. Структура речевой деятельности и механизмы ее формирования: науч.-метод. пособ. / Е. Ф. Собонович // Ин-т содержания и методов обучения. Ин-т дефектологии АПН Украины. – К., 1997. – 44 с.
5. Федоренко Л. П. Закономерности усвоения родной речи / Л. П. Федоренко. – М.: Просвещение, 1984. – 160 с.

Горбунова Н.В.

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПРОЦЕССА РАЗВИТИЯ СЛОВАРЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье определена лингводидактическая сущность процесса развития словаря детей дошкольного возраста; охарактеризованы основные элементы лингводидактической системы, к которым относим: цель, содержание, принципы, средства, формы, методы и приемы относительно разных моделей обучения (пояснительно-иллюстративной, проблемной, развивающей, личностно ориентированной), педагогические условия.

Ключевые слова: развитие словаря детей дошкольного возраста, принципы, средства, формы, методы и приемы.

Gorbunova N.V.

LINGUODIDACTIC ESSENCE OF DEVELOPMENT DICTIONARY PRESCHOOLERS

Linguistic and didactic essence of the process of developing preschool children's vocabulary is defined in the article; basic elements of the linguistic and didactic system are characterized as well: among them aim, content, principles, means, forms, methods as for different

teaching models (explaining and illustrative; problem; developing; person-oriented) and pedagogical conditions.

Key words: developing preschool children's vocabulary, principles, means, forms, methods.

УДК 378

Авдєєнко І.М.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ “КУЛЬТУРА ЗДОРОВ'Я”

У статті здійснено теоретичний аналіз понять “загальна культура”, “культура особистості”, “культура здоров'я” та співвідношення між ними. Наведено характеристику сучасних підходів до розуміння поняття “культура здоров'я”.

Ключові слова: культура, культура особистості, здоров'я, культура здоров'я.

Актуальність та постановка проблеми. Осмислення проблеми здоров'я людини в контексті глобальних проблем сучасності вводить нас у більш ширшу проблему культури. Ситуація на сьогоднішній день характеризується тим, що протиріччя розвитку культури придбали загальнолюдські масштаби, вилилися в глобальну кризу культури, відносно якої всі окремі глобальні проблеми сучасності з'являються як його вираження. Отже, створюючи умови для усвідомлення студентами значення здоров'я для повноцінного життя, формуючи у них орієнтацію на збереження здоров'я, ми тим самим сприяємо і подоланню кризи культури. Це надзвичайно актуально в сучасних умовах переоцінки цінностей, коли здоров'я повинне зайняти перше місце в ієрархії потреб людини. Особливо це стосується молоді, яка про здоров'я мало турбується і лише потім, коли починає втрачати його, відчуває виражену потребу в ньому. Звідси зрозуміло, наскільки важливо виховувати у молоді активне ставлення до власного здоров'я.

Мета роботи – визначення співвідношення “культури здоров'я” з категоріями “загальна культура” та “культура особистості”.

Результати досліджень. Аналіз наукових праць свідчить про існування багатьох визначень поняття “культура здоров'я”. Але обмеженими є дослідження співвідношення “культури здоров'я” з такими категоріями як “загальна культура” та “культура особистості”. Так, проблемі формування культури здоров'я особистості приділяли такі вчені, як О. Ахвердова, Ю. Бойчук, В. Горащук, Ю. Драгнєв, Г. Зайцев, Г. Кривошеєва, С. Кириленко, Ю. Мельник, В. Скумін, Л. Татарнікова та інші. Значний внесок у розвиток валеологічної освіти та виховання зробили такі вчені, як М. Амосов, Е. Вайнер, І. Брехман, М. Гончаренко, Ю. Лісіцин та інші. Філософський аспект культури здоров'я та співвідношення його з іншими культурами розкривався в роботах Д. Изуткін, Л. Матрос, В. Петленко, І. Смирнова, Е. Чазова, Г. Царегородцева та інших. Узагальнюючи позицію дослідників цієї проблеми, більшість з них стверджують, що зміст і сутність культури здоров'я можна науково розкрити лише в співвідношенні з такими категоріями як “загальна культура” та “культура особистості”.

Уже не одне століття філософи, медики й психологи сперечаються щодо поняття “здоров'я”. Воно є однією з головних життєвих цінностей для кожної людини. Здоров'я людини як біосоціальної істоти є не тільки біологічною категорією, але й важливим показником суспільного прогресу. Здоров'я необхідно розглядати як суспільне багатство не тільки в соціальному, але й у духовному, екологічному, психологічному сенсі. Здоров'я – це перша та найважливіша потреба людини, яка визначає здатність її до праці та яка забезпечує гармонічний розвиток особистості.

За останній час з'явилося багато публікацій про взаємозв'язок культури і здоров'я. Культура – історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їх взаєминах, у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях. Культура – це все те, чого досягло